

Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu

Dr. Taner Akçam

Su Yayınları
1-5. Baskı 1992-2001
260 Sayfa

Taner Akçam, 23.10.1953'te Ardahan'da doğdu. ODTÜ İdari İlimler Fakültesi'ni bitirdi. Dönemin gençlik hareketlerine aktif olarak katıldı. 1975 yılında yayına başlayan Devrimci Gençlik Dergisi'nin sorumlu yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Dergideki yazılar nedeniyle 1976 yılında tutuklanarak 9 yıla yakın ceza aldı. Ertesi yıl, cezaevinden firar ederek F. Almanya'ya siyasi mülteci olarak gitti. 1988 yılında Hamburg Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1995'te Hannover Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde "İttihat ve Terakki Yargılamaları ve Ermeni Kırımı" konulu doktora çalışmasını tamamladı. Halen, aynı üniversitede profesörlük tezini hazırlamaktadır. Cezalandırılmasına neden olan maddelerin TCK'dan çıkarılmasından sonra sık sık Türkiye'ye gelen ve konferanslar veren Akçam'ın, çeşitli dergilerde yayımlanan çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Akçam'ın eserleri:

- İşkenceyi Durdurun, İnsan Hakları ve Marksizm (Ayrıntı Yay., 1991)
- Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence (İletişim Yay., 1992)
- Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu (İletişim Yay., 1992, Su Yay., 2001)
- İslam'da Hoşgörü ve Sınırı (Başak Yay., 1995)
- Türkiye'yi Yeniden Düşünmek (Birikim Yay., 1996)
- İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu (İmge Kitabevi Yay., 1999, 2002)
- Ermeni Tabusu Aralanırken (Su Yay., 2000)

ARKA KAPAK

Daha önce "Ermeni Tabusu Aralanırken Diyalogtan Başka Bir Çözüm Var mı?" adlı kitabını yayınladığımız Dr. Taner Akçam, "ilk göz ağrım" dediği bu kitabında da Türk-Ermeni ilişkilerini tarihsel bir perspektifte ele alıyor; bu ilişkilerdeki sorunları, engelleri ve bunları aşma imkanlarını irdeliyor.

Öte yandan 5. Baskısını sunduğumuz bu kitap, Türkiye'de alanında "bir ilk"e imza atması nedeniyle de önemli. Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı biliniyor. Bu yeni dönemi, eskisinden ayıran en temel fark, Türkiye toplumunun yavaş yavaş konuya ilişkin devreye giriyor olmasıdır. Toplum çok ağır da olsa, yavaş yavaş kendi kanaatini oluşturmaya başlıyor. 85 yıldır anlatılanların pek de doğruyu yansıtmadığı. "galiba başka şeylerin söz konusu olduğu" konusunda bir kuşku, giderek paylaşılmaya başlanan bir kuşku haline geliyor. Dr. Taner Akçam'ın bu çalışmasının da, söz konusu kuşkuları kıskırtmak ve sağduyulu çözümlere bilimsel bir katkı sunmak amacıyla kaleme alındığının bilinmesinde yarar var.

ÖNSÖZ

Ernst Renan'ın daha 100 yıl öncesinden söylediği gibi, "bir ulus" ancak kendi tarihinin çarpıtılması üzerine kurulabilir. Tarihi çarpıtmadan ulus kurmanız mümkün değildir. Çarpıtmanın en sık rastlanan türü ise "unutmak"tır.

Benim buradaki çabam, Türklerin ulusal devletlerini kurmaları sürecinin ne kadar sorunlu ve problemlili olduğunu ve günümüzdeki sorunların kaynağını teşkil ettiğini gösterebilmektedir. Türk ulusal devletinin mensupları olarak yapmamız gereken, Kürtlerin devlet kurma haklarına sahip olup olmadıkları tartışmasından kurtularak, Türk ulusal devleti anlayışına karşı, ulusal devlet zihniyetini aşan yeni toplumsal modeller önerebilmektir.

Genel kural olarak, bizde, dışlanmamıza neden olan özelliklerimize sıkı sıkıya sahip çıkma eğilimi güçlüdür. Kürt, Kadın, Homoseksüel, hangi özellik nedeniyle dışlanıyorsak, o özelliğimize sahip çıkarız. Buraya kadar aslında bir sorun yoktur. Birilerinin farklı olmayı sorun yaptığı yerde, farklı olmanın sorun olmadığını göstermek amacıyla, farklılıklara sahip çıkmak anlaşılabilir, hatta doğal bir davranıştır. Sorun bu farklılıklara anlam vermeye başlayınca ortaya çıkıyor. Kadın olmada, Kürt olmada derin anlamlar keşfediyor bunu kalkış yapan politik çözümler üzerine düşünüyoruz. Bu ise, bizi dışlayan ve ezenin mantığını yeniden üretmekten başka bir şey değildir. Dışlanmamıza neden olan özelliğimize, böylesi bir özelliğe sahip olmanın anlamsız olduğunu gösterecek politik çözümlerle sahip çıkmadığımız müddetçe bu problemi aşma şansımız yoktur.

TÜRK ULUSAL KİMLİĞİ ve BAZI ÖZELLİKLERİ

1908 yılında, Meşrutiyeti kutlamak için İstanbul ve Selanik'de sokaklara dökülen yığınlar, söyleyecek bir milli marşları olmadığını fark ederler ve Meşrutiyeti Fransız Milli marşıyla kutlarlar.

1911 yılında bile, "Türk ortaöğretim kurumlarında okutulan ve çağdaş tarihi ele alan temel kitapların sayfalarının üçte ikisi Fransa tarihine, geri kalanı da öteki Avrupa devletlerinin tarihine ayrılmıştı; Türkiye'den Türklerden hemen hemen hiç söz edilmiyordu." (Aktaran François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Yusuf Akçura). 1908 devrimine kadar medreselerin kapıları Türkçe'ye kapalıydı. Var olan tarih, Peygamberin hayatı ile başlayan bir Osmanlı İslam tarihidir.

Bu gecikmenin doğal bir sonucu "arayı kapatma" telaşıdır ki, bu diğer ulusal gruplara karşı açık bir saldırganlık biçimini almıştır. ... Bu gecikmenin nedenleri.. En önemli neden İslam'dır. Osmanlılarda İslami kimlik, diğer İslam ülkelerinden farklı olarak, Türklüğün unutulması ile birlikte gelişmiştir. ... 12. yüzyılın sonlarına kadar, tüm Türk devletleri Arapça'yı resmi dil olarak kullanmışlardır.

Vambery'e göre İslam, "Ulussuzlaştırma (ulus olmayı eritme) eğiliminde, hiçbir yerde... Osmanlı Türklerinde olduğu kadar büyük bir başarıya ulaşmadı".

Osmanlıların büyük bir imparatorluk olması, kendi tarih bilinçlerini de etkilemiştir; vatan ve millet gibi kavramlara son derece yabancıdırlar.

Osmanlı devletinin çok uluslu karakteri yönetici ulus grubunu garip bir ikilemin içine sokmuştur. Ana amaç çok uluslu devlet yapısını korumak olduğu için yönetici ulus mensupları kendi ulusal kimliklerine açıktan sahip çıkamadılar. ... Balkan Harbi'ne kadar yönetici nitelikleri gereği Türkçülük yapamayan İttihat Terakki, bünyesindeki azınlıkların büyük bir kısmını kaybedince "zincirlerinden boşandı". "İttihat Terakki'nin Türkçülük akımı bu savaşın dumanları içinden sanki fışkırdı. 'Ben varım' diyemeyen Türkler, bu sözleri Balkan Harbi sonunda söyleyebildiler." (Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*) Ve bu geç kalmanın verdiği telaş ile birlikte son derece hızlı Türkleşme politikalarına başladılar.

Aslında Türklük çok fazla istenen, arzu edilen bir tercih değildi. Çünkü birincisi, Türklük zaten insanları aşağılamak için kullanılan bir kelimeydi. ... İkincisi, ana amaç, dağılan İmparatorluğu kurtarmak, onun parçalanmasını engellemekti. Türkçülük, bu nedenle, var olan tercihlerin içinde en kötüsüydü, çünkü hem Hristiyanları hem de Türk olmayan Müslümanları dışlıyordu.

Gecikmenin önemli bir sonucu da, ulusal kimliğin oluşmasında ırkçı düşüncelerin egemen olmasıdır.

Osmanlılardaki bu yaygın Türk düşmanlığı, genellikle şu nedenlere bağlanır;

- a) *Devşirmeler*; Osmanlı devlet adamının kimliğidir bu. ... Osmanlı merkezi bürokrasisi, Türklere iyi gözle bakmamış ve onları daima aşağılamıştır.
- b) *Timur yenilgisi*; Anadolu Türk beyleri 1402 yılındaki savaşta, Osmanlı'ya "ihane" ederek Timur'un yanına geçmişler ve böylece Osmanlı'nın yenilgisine yol açmışlardır.
- c) *Arap-İslam bilimi*; ... Osmanlı Medreselerinde, Türkleri aşağılayan ve onları hayvanlarla eşdeğer gören Arap-İslam eserleri eğitim sisteminin temelini oluşturuyordu. ... Türkleri aşağılayan ve hayvan yerine koyan bu ve benzeri ifadeler, hemen hemen bütün İslami temel eserlerde rastlamak mümkündür.
- d) *Alevi-Türkmen ayaklanmaları*;

Türk ulusal kimliği deyim yerindeyse, daima kendi geleceğinden, varlığından korku ile birlikte gelişmiştir. Yok olma korkusu Türk ulusal kimliğinin ebesidir ve ulusal kimliğimiz, kendi görelî zayıflığı ve çaresizliğinin bilinciyle şekillenmiştir.

Osmanlı-Türk ulusal kimliği, çöküş ve dağılmanın baş sorumlularından birisi olarak Hristiyan azınlıkları görmektedir.

Türk Ulusal Kimliği ve Hristiyan Düşmanlığı

Hristiyan azınlıklar, Fransız Devriminin de etkisiyle, bağımsızlık savaşları vererek, birbiri ardı sıra imparatorluktan ayrılmışlardır. Bu ayrılışlar, egemen ulus tarafından kendisine yapılan ihanetler olarak kavranmıştır. Bunda dağılma sürecinin ana karakterleri belirleyici olmuştur. Fransız devriminin aydınlanmacı fikirleri Hristiyan azınlıkları etkilemiş olmakla birlikte, ayaklanmalar kısa sürede bir din çatışması karakteri kazanmıştır. Bu nedenle ayaklanmalar genel kural olarak, ulusal bağımsızlık için savaşan gruplarla Osmanlı devleti arasındaki bir çatışma olmaktan çıkmış, değişik din veya ulusal grupların karşılıklı katliamlarına dönüşmüştür. Bunda, özellikle Balkanlarda, sosyal-sınıfsal bölünme ile dinsel bölünmenin örtüşmüş olmasının da önemli rolü olmuştur. (Örneğin Bulgaristan'da toprak sahipleri genellikle Müslümanlardı.)

Ana sorun, o güne kadar Hristiyanları aşağılamış ve hor görmüş Müslümanların, Osmanlı toplumu içindeki egemen konumlarını kaybetmeye başlamalarıydı. Bu statü kaybının en önemli nedenlerinden birisi söylediğimiz gibi, emperyalist güçlerin kendileri ve Hristiyan azınlıklar lehine ayrıcalıklar elde etmeleriydi.

Bu ayrıcalıklardan yararlananlar, mahkemelerde yargılanamıyor, vergi ödemiyor ve ticaret yaptıkları zaman büyük vergi kolaylıkları elde ediyorlardı. Tüm bunlar açık ki, iktisaden daha iyi durumda olan Hristiyan bir azınlığın oluşmasına yol açıyordu. Bu grubun genel Hristiyan ahalî içinde azınlık teşkil edip etmediği ise gelişen düşmanlık için çok önemli değildi.

Hristiyanlar askerlik yapmıyorlar ve imparatorluğun Müslüman ahalisini kemiren savaşlardan uzak kalıyorlardı.

Daha düne kadar ikinci sınıf vatandaş sayılan Hristiyanların eşit sayılmaları yetmiyormuş gibi, hem yabancı devletlerin himayesinden yararlanarak ayrıcalıklar elde etmeleri ve iktisaden iyi duruma gelmeleri hem de savaşlara katılmamaları buna karşılık savaşların tüm acısı ve yükünün Müslüman ahalice çekilmesi, Müslümanların nefret duygularını iyice körüklemiştir.

Hristiyan azınlığa karşı oluşan, kıskançlıkla karışık düşmanca tavrın en doğal sonuçlarından birisi, onların demokratik taleplerine karşı tahammülsüzlük olmuştur.

Ahmet Rıza, "*Özerklik vatana ihanet demektir, bölünme demektir ... Hristiyan vatandaşlarımız Osmanlılaştırılacaktır*", diyordu. Bu nedenle Jön Türkler yayınlarında azınlıklara karşı yapılan haksızlıkları kabul etmekle birlikte, bu gruplar tarafından yürütülen mücadeleye ateş püskürüyorlardı.

Sonuç, Hristiyanlarla eşit olmayı veya onların daha üstün duruma geçmelerini kabul edemeyen, bu gün dahi izlerini sürdüren "*İslami bir ırkçılık*"tır. "*İslami ırkçılık*" kavramının doğru olmadığı iddia edilebilir. Çünkü ırkçılıkta, dışlama ve aşağılama, doğal ve değişmez olduğu iddia edilen, ırksal veya kültürel özelliklere dayanarak yapılır. Burada söz konusu olan ise dini temelde bir dışlama ve aşağılamadır. Ve aşağılanan kişi Müslüman olma imkanına sahiptir. Din değiştirildiğinde bu dışlamalar ortadan kalkar. Burada kastedilen de bu dini anlamdaki dışlama ve aşağılama uygulamalarıdır. Fakat İslam'ın son derece hoşgörüye ve toleransa dayalı bir din olduğunu iddia edenlere karşı, bir dışlama ve aşağılama mekanizmasını gösterebilmek için, "*İslami ırkçılık*" tanımını tercih ettik.

Hristiyanlarla burjuva olmak arasına konan eşit işareti ile onlar, işbirlikçi sermaye kesimi olarak tanımlanmış böylece Hristiyan düşmanı düşüncelere sınıfsal bir içerik verilmeye çalışılmıştır. Bu bakışın doğal bir sonucu olarak, genel eşitlik prensibine bile, işin içinde emperyalist oyunlar olduğu için kuşkuyla bakılmaktadır.

Ermeni kırımı somutunda da göreceğimiz gibi, Türk ulusal kimliğinin bünyesinde var olan saldırgan eğilimler, gıdasını önemli ölçüde bu "küçük düşürülme", "onuruyla oynanma" ruh halinden almaktadır. ... Kendisini bu duruma düşüren Batılı güçlere karşı çıkamayan Türkler içlerinden atmak zorunda kaldıkları kin ve nefreti üzerine boşaltacakları daha zayıf güçleri aramışlardır. Bunlar da Hristiyan azınlıklardan başkası olmamıştır.

Osmanlı-Türk yönetici ve muhalefet çevrelerinde, insan hakları ve demokrasi gibi sloganları, emperyalizm ve sömürgecilikle bir ve aynı şey olarak görme ve bu nedenle de bu kavramlara mesafe koyma, hatta düşman olma eğilimlerini doğurmuştur.

Dağılma ve parçalanma paniği, kaçınılmaz biçim de bunu engelleyecek birlik fikrini öne çıkarmıştır. Devlet sınırları içindeki insanları birlik, uyumluluk içinde bir arada tutacak ortak manevi değerlerin ve ortak ruh halinin yaratılması, Osmanlı-Türk aydınının temel görevi haline gelmiştir. Aranılan şey, birlik, beraberlik, ortak manevi değerler olduğu için, bunu dağıtacak her öğreti tehlikeliydi. "Müşterek bir tehlike" ile karşı karşıya idik ve noktada "ferdi hürriyet ve ferdi şahsiyet" düşüncelerinin yerine, "istiklal ve milletin korunması" öne çıkmalıydı. Birey yerine biz konmalıydı. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hareketinde Batılılaşma Hareketleri*)

"Ben sen yok biz varız". Bireyi ve haklarını öne çıkartmak doğru değildi. Çünkü "hak yok vazife var"dı. (Ziya Gökalp'den aktaran A. Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri*)

Özetle sürekli toprak kaybeden, parçalanarak dağılmanın eşiğine gelmiş bir imparatorluğun üyeleri, içinde bulundukları yalnızlık, korku ve yok olma psikozu ile Hristiyan azınlıkların ulusal-demokratik taleplerini, varlığı yok etmeye yönelik tehditler olarak kavramışlar ve öyle de yaklaşmışlardır. Bunun sonucu olarak, ulusal taleplerin üstüne, *var olmaya ya da yok olma* savaşı yürütmek zihniyetiyle gitmişler ve bastırılmaları, son derece kanlı olmuştur.

Öncelikle yapılması gereken, davranışlarımızı belirlediği anlaşılan bu faktörleri, herhangi bir değer yüklenmeden, olduğu gibi tesbit edebilmektir.

Cevap verilmesi gereken ikinci soru, bu tür duyguların, birilerine *haklı olma* hakkını, bazı eylemleri yapma hakkını verip vermeyeceğidir. Acaba ucunda barbarlık ve şiddet gösterileri olan bir konuda, "*Haklı Olmak*" tezine sığınmak ne derece doğrudur? ... Önemli olan, bu "*Haklı Olmak*" mantığının ve onun yarattığı ruh halinin ne tür şiddet potansiyeline yol açtığını görebilmek ve gösterebilmektedir.

Sonuçta barbarlığımız değil, "*haklı olduğumuz*" bizim için daha önemli olmaktadır. Oysa görülmek zorundadır ki, bu mantıkla ancak barbarlıklarımızı ,gerekçelendirmekteyiz.

ERMENİ KIYIMININ BAZI BOYUTLARI ve TÜRK SUSKUNLUĞU

Türklerde, Ermenilere yönelik, Yahudi örneğinde, olduğu gibi, onların ırk olarak ortadan kaldırılması gerektiğini savunan bir fikri bulmak zordur.

Türk belgelerinde Ermenilerin ırk olarak ortadan kaldırılmasına ilişkin planlar aramak boşunadır. Zaten gerek deportasyon sırasında tüm Ermenilerin sürülmemesi, bazı bölgelerde Ermenilerin sadece zorla Müslümanlaştırılması yoluna gidilmesi, belli bir kısmının sonuçta hayatlarını kurtarmalarına göz yumulması, savaş sonrası Ermenilerle devlet sınırları sorununda pazarlıklar yapılması bu durumun göstergeleridir.

Ermeni katliamı, ırk olarak Ermenilerin toptan yok edilmesini amaçlamamaktaydı. Amaç, Türklerin, kendilerini yok olma noktasına geldiklerini hissettikleri bir anda, ellerinde kalan son toprak parçasını tutmak amacıyla, tehlike olarak görülen bir ulusal azınlığın sayısını "problem olmayacak" bir boyuta indirmekti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında, aralarında Talat Paşa'nın da bulunduğu, İttihatçı yöneticilerle Ziya Gökalp arasındaki ilginç bir görüşmeyi aktarır. Talat Paşa, Ziya Gökalp'i idare etmekte, onun ideolojiye verdiği önemi alaya almaktadır. Ziya Gökalp'in sinirlenmesine rağmen, İttihatçılarda, "Yahu kızma! İşte bize de bir ideoloji lazım, onu da sen yapiver..." havası egemendir.

Kurtuluş Savaşı'nın önderi durumunda olan komutanların çoğu, vatanın kurtulması için gerekirse Bolşevik olunabileceğini savunurlar. Sonuçta, fazla faydalı bulunmadığı için "Bolşevik olmaktan" vazgeçilir. İşin ilginç yanı, bu önderlerin, "Amerikan Mandası olmak" ve "Bolşevikliğe geçmeyi" mevcut seçenekler içinde yan yana koyarak tartışmalarıdır. (Kurtuluş Savaşı boyunca, Bolşeviklik sorununun da tıpkı Türkçülük gibi fayda açısından tartışıldığına dair bol miktarda belge vardır. Bu tartışmalardan bazıları için bak; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*)

Yazılı belgeler sadece yaşanan gerçekleri belgelemek için değil, gerçekleri manipüle etme araçları olarak da kullanılmışlardır. *İşi kitabına uydurmak*, İslam'ın "Hileyi Şeriye" (bile bile şeriata aykırı davranmak) geleneğinin de bir devamı olarak, Osmanlı-Türk yöneticilerinde önemli bir yönetim felsefesi haline gelmiştir. Bir sosyal bilimcimiz bunu, "bürokratik dünya görüşü" olarak tanımlamakta ve bu davranışın gizli ve kimsenin gözüne çarpmayan bir temeli olduğundan söz etmektedir. "O da kağıt üzerinde düzenlilik sağlamak uğruna toplumsal gerçekleri hasır altı etmektir."

Ermeni Katliamlarına ilişkin kararlar, esas olarak şifahen (sözlü olarak) verilmiştir. Tehcir kararının uygulanmaya konulmasından çok sonra, olaya "resmi" nitelik vermek için kaleme alınan bir kararda şu ifadeleri okuyoruz; "Ermenilerin Doğu Anadolu vilayetlerinden, Zeytun'dan ve buna benzer yerlerden Diyarbakır Vilayeti güneyine, Fırat Nehri vadisine, Urfa Süleymaniye yakınlarına gönderilmeleri şifahen kararlaştırılmıştı". (Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*)... 1919 soruşturmalarında sanıklar, Teşkilat-ı Mahsusa'da birçok durumda emirlerin ve kararların şifahi verildiğini söylüyorlardı.

Yahudilerin toptan imhasının, Almanlar için, gerçekçi olarak tanımlanabilecek ekonomik, politik bir fayda getirdiğini ileri sürebilmek oldukça zordur. Ermeni kırımında ise bunun tersi bir durum söz konusudur. Türklerin eylemden rasyonel olarak açıklanabilecek çıkarları vardı ve bunun sonucunda önemli avantajlar elde etmişlerdir. Eylem, bir inancın, bir ideolojinin gereklerini yerine getirmenin çok ötesinde, son derece somut çıkarlar sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Bazı kesimlerin iktisaden zenginleşmelerinin yanı sıra asıl büyük fayda Anadolu toprakları üzerinde ulusal devletin kurulma koşullarının oluşturulması noktasında elde edilmiştir.

Anadolu'nun Hristiyan azınlıklara kaptırılması başta İttihatçılar olmak üzere Osmanlı-Türk yöneticilerinin en büyük korkusuydu. Bu nedenle bölgenin Hristiyanlardan temizlenmesi ne Ermenilerle ne de Birinci Dünya Savaşı ile sınırlı bir olaydı. Özellikle Balkan harbi sonrası, Anadolu'nun Türkleştirilmesi hükümet politikalarının merkezini oluşturmuştur. Hatta Celal

Bayar'ın anılarında, bu doğrultuda son derece somut,ayrıntılı planların savaş öncesinden hazırlanmış olduğunu anlıyoruz. Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Eşref Kuşçubaşı'nın yayımlanmamış anılarından uzun aktarmalar yapan Bayar, bu planlar hakkında bize şu bilgileri verir. 1914 yılı başlarında Osmanlı yöneticileri kendileri için iki önemli sorunun var olduğu tespitinde bulunmaktadır. "1) Her türlü hürriyeti suiistimale hazır ölçüsüz bir muhalefet, 2) İmparatorluğun tamamiyet ve vahdetini gizli, açık vasıtalarla tehdit eden iffirakçı (ayırıcı) Türk olmayan unsurlar. (Birinci sorun) ... halledilebilecek siyasi hadise idi. Fakat ikincisi, daha güç ve halledilmesi çetin safhalar arz eden öldürücü bir dertti. .. Hükümet normal faaliyeti dışında, Merkezi-i Umumi'de (İttihat ve Terakki Partisi'nin) ve Harbiye Nezaretinde, bir emri vakiin zararlarını önleyici tedbirler için çalışıyordu. Harbiye Nezaretindeki gizli toplantıların başlıca konusu stratejik noktalarda kümelenmiş ve dış menfi tesirlere bağlı gayrı-Türk yığınakların tasfiyesi idi." Eşref Kuşçubaşı, anılarında bu toplantıların Mayıs, Haziran ve Ağustos 1914 tarihlerinde de devam ettiğini söyler. Toplantılara, İttihat ve Terakki Partisinin Anadolu'daki "mutemet... değerli, fedakar, vatansever unsurları" da "birer vesile ile İstanbul'a çağınlarak" dahil edilmişlerdir. Önemli olan bu toplantılardan, "kabineye dahil bazı zevatın bile malumatı" olmamasıydı.

Cevap verilmesi gereken soru, Batı Anadolu'da Türkleştirme eyleminin, terör, soygun ve kısmi toplu öldürmelere rağmen büyük çapta katliamlara yol açmadan uygulanmış olmasına karşın niçin Doğu'da olayın bir kitlesel kırım biçiminde yaşandığıdır?

Savaşın henüz çıkmamış olması ve bu nedenle dış kontrol ve baskının büyük olması sayılabilecek sebeplerin başında gelir.

Savaşın çıkması ise her türlü dış baskının ortadan kalkması anlamına geliyordu. Bu koşullarda Anadolu'nun Türkleştirilmesi çok daha rahat ve kolay olacaktı.

Batı Anadolu'daki Türkleştirme eyleminin büyük bir katliamla sonuçlanmamasının önemli nedenlerinden birisi de Osmanlı Devletinin savaş öncesi, kendisi açısından henüz her şeyin bitmiş olduğu gibi bir inanca sahip olmamasıydı. ... Sorun artık, "normal" bir dönemde, bir bölgenin Türkleştirilmesi değil, Doğan Avcıoğlu'nun ifadesiyle, "*milletçe var olmak ya da yok olmak*" olarak görülür.

İttihat ve Terakki Umumi Merkezi her ihtimali göz önüne alarak Dünya Harbi yenilmemizle neticelendiği takdirde, silahları bırakmayarak Anadolu'ya çekilip orada kademe kademe mücadeleye devam kararını vermiş, bunun için de bir plan hazırlamıştı.

Sarkamış yenilgisi ve İtilaf güçlerinin Çanakkale Boğazı'na dayanması ile birlikte Osmanlı yöneticileri savaş kaybettiklerine inanmaktadırlar.

Daha önceleri hiçbir anlam ifade etmeyen Vatan kavramı, Anadolu ile birlikte anlam ve değer kazanır.

Ermeni katliamının en yoğun biçimde, Sarkamış yenilgisi sonrası ve her gün ölmekle yaşamak arasında gidip gelinen Çanakkale savaşları günlerinde yaşanması bir tesadüf müdür acaba?

Ermeni katliamlarının önemli bir ayırıcı özelliği sivil halkın katılımıdır. Holocaust ise tümüyle bürokratik aygıtın eseridir.

Ulus belli bir bilgi ile yaratılır ve bu da ancak seküler okul ve yayın sistemi ile olanaklıdır. Osmanlı ise hala köylü toplumdur, köylü yığınlar kendilerini hala Müslüman olarak bilmektedirler. Bu nedenle kentli, resmi Osmanlı kültürü dışında kalan bu insanlar merkezden gelen bu modern milliyetçilik anlayışını hiçbir zaman benimsemediler. Bu da Jön Türkler için kitlesel destekten yoksunluk anlamına gelmiştir.

Özetle devletle yığınlar arasında güçlü bir ideolojik bağ yoktur ve devlet geniş yığınlar için bir "Siz"dir, "Biz" değildir.

Ermeni mallarını yağmalatarak devlet, halkı sadece suç ortağı yapmakla kalmıyor bu sayede kendisine kitlesel bir destek de sağlıyordu.

Yazılı hukuk ile günlük hayat arasındaki kopukluk asırlardır süren bir gelenektir. Bu kopukluğun doğal sonuçlarından birisi de devletin, halk tarafından kendisi dışında bir kurum olarak kavranmasıdır. ... Bu nedenle devlet halk için, koyduğu resmi kurallara, başa bir bela açmamak için, uyulması gereken, kendisi dışında, kendisini fazla ilgilendirmeyen bir kurumdur. Ne kadar az ilişki kurulursa da o kadar iyidir.

Böylece devletin her türlü kanunsuz eylemine karşı açıktan tavır almak yerine, *kayıtsız kalma, idare etme* kültürü yerleşmiştir.

Genel kural olarak Türkiye'de bu açık çatışma yaşanmaz, kaçılır. Böylece birtakım demokratik prensiplere *olmazsa olmaz* biçiminde sahip çıkma kültürü zayıf kalır ve genelde kuvvete, güce sahip olmanın tek belirleyici kültür olduğu bir değerler sistemi egemen olur. Bu durumun doğrudan sonuçlarından birisi de toplumda devletten kaynaklanan şiddet biçimleriyle açıktan hesaplaşamamadır. Bu da, toplumda yaygın şiddet kullanma eğilimlerinin güçlenmesine yol açar. İstense de istenmese de şiddet kullanmaya tahammül gösteren hatta bunun sadece devletle toplum arasındaki değil insanlar arası ilişkilerin de normal bir biçimi olarak kabul eden bir kültür oluşur.

İkinci önemli nokta bireysel suçluluk duygusunun fazla yaygın olmamasıdır.

Katliama ilişkin suçluluk duygusunun oluşmamış olmasının önemli bir diğer nedeni de katliamın bir "cezalandırma eylemi" olarak algılanmasıdır.

Burada, son derece önemli bir problemle karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. Problem, bir tek Türkiye toplumunun kısas mantığı ile kendisini suçsuz hissetmesi ile sınırlı değildir. Bundan daha da önemlisi kitlesel katliamları, 'suç ve ceza' arasında kurulan ilişki temelinde açıklayan bir mantığın yerleşmesidir.

Türkiye toplumunda unutma hastalığı vardır. Ermeni sorunu üzerine tartışma yapılmamasının önündeki en önemli engellerden birisi de bu hastalıktır. ... "En iyisi unutmak, hatırlamamaktır." Bir zorlama değil, istenen bir şey olarak oldukça yaygın bir ruh halidir bu.

Unutma hastalığının bu derece yaygın olmasının akla gelen en önemli nedeni, tarih bilinci yokluğudur. Cumhuriyetimizin kurucuları son derece planlı bir biçimde tarihle olan ilişkimizi, bağımızı koparmışlardır. ... Cumhuriyet yöneticilerinin, Türk kimliği ekseninde, oluşturulan yeni ulus devletin tarihsel köklerini Osmanlılarda kurma şansları yoktu. Kendilerine Türk olan yeni bir tarih aradılar. Türklüğü unutturan, hatta aşağılayan Osmanlıları, koca 600 yılı atlamak, Osmanlı öncesi döneme başvurmak zorunda kaldılar.

1928 yılında yapılan bir "devrimle", Latin harfleri uygulamaya konuldu. Böylece daha sonraki kuşakların 1928 öncesi ile her türlü bağı kesildi.

Tarih bilinci yokluğu genel bir sorundur. Ermeni katliamı üzerine tartışmaktan "öcü gibi korkulmasının" daha doğrudan nedenleri vardır. Belki de tarihi unutma arzumuzun bir nedeni de doğrudan bu katliamdır.

Ermeni katliamını tartışmaktan bu denli kaçılmasının nedeni, aslında kendisi hakkında ileri sürdüğü, "bütünüyle yeni ve başka" olduğu iddiasının geçerli olmadığını gösterecek en önemli kanıt olmasıdır.

Parçalanmasından korktuğumuz inanç dünyalarımızdan en önemlisi ulusal kimliğimize ilişkin olanıdır.

Eldeki mevcut kaynaklara bile eleştirel bir bakış gösterecektir ki, Kurtuluş Savaşı "işgalcilere değil, azınlıklara karşı ... bir savaştır." (Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme)

İşgal güçlerinin güvenini sağlamak, yürütülen politikanın merkezini oluşturuyordu.

Sivas Kongresi'nde Amerikan Mandasını kabul eden bir karar alınmıştır. Kısacası, "bu savaş: azınlıklardan korkuya bir tepki olarak çıkmıştır".

Kuva-i Milliye birliklerinin önemli bir kısmı Ermeni katliamlarını düzenleyen kişilerce kurulmuştur.

İttihat ve Terakki'nin ve özellikle de Teşkilat-ı Mahsusa'nın adını saydığımız, saymadığımız tüm fedailer, aranan tüm üyeleri için Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemek bir yaşam gereği idi. Milli Direniş onlar için son bir sığınma kapısıydı. İki alternatif arasındaydılar, ya teslim olacaklar, idam da dahil ağır cezalara çarptırılacaklardı, ya da Anadolu'ya geçip Milli Direnişi örgütleyeceklerdi.

İlk kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin önemli bir kısmının da kurucuları İttihatçılardır. "M.H. Cemiyetleri geniş ölçüde İttihat ve Terakki Cemiyetinin yerel örgütleriyle özdeşlik göstermektedir." (Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması). Doğrudan Talat Paşanın emriyle kurulanlar dahi olmuştur. Bu dernekler ağırlıkla Ermeni ve Rum "tehlikesine" karşı faaliyet göstermişler, Ermeni ve Rum iddialarını çürütmeyi merkezi görevleri arasında saymışlardır.

Ermenilere karşı işlenmiş katliamların intikamının alınacağı korkusu, katliamlardan zenginleşen Eşrafı bu dernekleri kurmaya ve Ankara hükümeti ile ortaklık yapmaya itmiştir.

Kürt-Türk birliği "Ermeni korkusu" sayesinde mümkün olmuştur.

Gerçekten de, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanarak ortadan kaldırılması ve Anadolu'nun farklı uluslar arasında taksim edilmesi ile Ermeni katliamının suçlularının yargılanması bütün bir planın parçalarını oluşturuyordu. Bu nedenle, İngilizlerin suçluların yargılanması yolundaki baskılarına karşı çıkılıyordu. Sorun bağımsızlığı için mücadele eden bir ulusun vatanseverlerine karşı yapılan bir girişim olarak anlaşılıyordu. Nitekim İstanbul'da Ermeni kırımı suçlularını yargılamak için kurulan Divan-ı Harp Mahkemesi, M. Kemal'i de gıyabında yargılıyor ve ölüme mahkum ediyordu. Bu iki ayrı olayın iç içe geçmiş karakteri, Ermeni katliamı suçlularını "vatanın kahraman evlatları" konumuna çıkarıyordu.

T.B.M. Meclisi, 8 Mayıs 1920'de "Tehcir suçundan tutuklu olanların serbest bırakılmaları" kararını alıyordu. Bunun Meclisin aldığı ilk kararlardan birisi olması oldukça anlamlıdır.

Sonuç olarak, Kurtuluş Savaşımızın örgütlenmesinin ve başarıya ulaşmasının en önemli nedenlerinden birisi de Ermeni kırımıdır dersek fazla abartmış olmayız. ... Görüldüğü gibi TC devletinin kuruluş temellerinde bir halkın katledilmesinin öyküsü yatmaktadır. Ulusal kimliğimizin ve devletimizin oluşmasını bu derece belirlemiş bir konu üzerine tartışmadan kaçmamız, onu bir tabu haline getirmemiz bu nedenlerin ışığında *anlaşılabilmektedir*.

Cumhuriyet, bu tarihi, bu yapısı, ürünü olduğu bu ruh hali ile bizatihi sorun kaynağıdır.

Anadolu toprakları üzerinde, dili, dini, kültürü, milliyeti farklı ne kadar insan varsa, bunların gerçekten yan yana yaşadıkları bir toplumsal proje üzerine düşünmenin zamanı gelmiş de geçmektedir.